

ELJAS ORRMAN

Om sambandet mellan orden *timmer* i betydelsen *stockar och virke* samt *timmer som räkneenhet för 40 stycken pälsskinn*

I Nord- och Västeuropa användes under medeltiden och in på nya tiden inom pälshandeln termen *timmer* i de nordiska länderna och *Zimmer* inom det tyska språkområdet för varupartier om 40 stycken pälsskinn. Termen *timmer* var emellertid i de nordiska länderna och är allt fortfarande beteckning för obearbetade eller bearbetade stockar, företrädesvis för användning vid husbyggen, medan det tyska *Zimmer* även avser trähus samt rum i byggnad. Någon övertygande förklaring till varför samma uttryck användes för varupartier om 40 stycken (pälsskinn) och för stockar och trävirke, har författaren inte kännedom om. De försök som gjorts att sammankoppla dessa homonyma begrepp verkar mindre övertygande. I det följande ges en förklaring som på ett naturligt sätt ser ut att förklara de två betydelseerna för termen *timmer* (*Zimmer*).

I svenskan används ordet *timmer* om trävaror enligt Svenska Akademiens Ordbok (2005:T 1515) i följande två konkreta betydelser: 1) om mer eller mindre bearbetad avkapad trädstam avsedd för byggande av hus eller skepp; i synnerhet kollektivt, liktydigt med (grovt) virke; 2) om en del av avverkad trädstam; stock. Ordet hade samma betydelse redan under medeltiden. (Söderwall 1891-1900:656). Motsvarande tyska ord *Zimmer* har enligt Deutsches Wörterbuch (1956:1288-1294) allt sedan tidig medeltid haft följande övergripande betydelse: byggnadsvirke och därav uppförda byggnadskonstruktioner,

särskilt bostads och ekonomibyggnader samt avdelning i ett bostadshus. Specifika betydelse: 1) för byggnadsändamål lämpliga stockar; 2) av trä uppfört hus; 3) timmerkonstruktion i byggnad; 4) utrymme i ett hus eller våning, där människor uppehåller sig. – Ordet *timmer* (*Zimmer*) härleds från det germanska ordet **timra-* (*temra-*), (byggnadsvirke, timrat) som går tillbaka till den indogermanska roten **dem-* (foga, bygga) som i grekiskan har fått formen *dómos* (hus, våning, rum) och i latinet *domus* (hus). (DWB 1956:1286; Kluge. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* 2011:1011)

Ordet *timmer* i betydelsen måttsenhet om i allmänhet 40 stycken, i synnerhet i fråga om pälsskinn, även i fråga om torkad fisk, förekom i svenskan allt sedan medeltiden och långt in i nya tiden. Inom tyskt språkområde användes detta ord (*timbr*, *zimmer*, i medeltidslatin *timbria*) i samma betydelse fr.o.m. 1100-talet i den hanseatiska pälsvaruhandeln med ryssar och skandinaver. Inom tyskt språkområde har ordet *Zimmer* på vissa orter haft betydelsen 20 stycken rävsinn. (Söderwall 1891-1900:656; SAOB 2005:T 1528-1529; Jansson 1974:333-334; DWB 1956:1306-1310; Campe, 1811:867) Om ordets *timmer* etymologi i betydelsen 40 stycken anför SAOB (2005:T 1528-1529) endast att ordet sannolikt är etymologiskt identiskt med substantivet *timmer* i betydelsen trävirke. Elof Hellquist (1966:1186) anför hänvisande till en engelsk författares uppgift från 1597

att detta ord ursprungligen avsett ”[s]å många skinn som inneslöts inom två timmerbräder på vilket sätt köpmännen brukade transportera skinn och pällsverk [...] Övriga anförda förmodanden (eg. hög, stapel; mm.) osäkra”. För tyskans *Zimmer*, i betydelsen 40 stycken, har inom forskningen betydelserna ”hög”, ”stapel”, eller alternativt en förpackningsenhet om 40 pällsskinn inneslutna mellan två timmerbräder, anförts som ordets ursprungliga innebörd. DWB (1956:1306-1308) föredrar den senare tolkningen av ordets ursprung och stöder sig därvid på att denna tolkning är belagd i källor. I en engelsk ordbok av Sir John Skene anförts att med *timbria pellium* avsågs 40 pällsskinn som var inneslutna mellan två timmerbräder (*included within two broddes of timmer*); denna etymologi stöds enligt DWB av uppgifter från 1400- och 1500-talen om liknande användning av smärre bräder (*tavelins*) för inneslutning av ett mindre antal pällsskinn.

Den svenska kulturhistorikern Sam Owen Jansson, som särskilt behandlat äldre måttssystem, konstaterar (1936:37) om *timmer* i betydelsen 40 stycken pällsskinn att fyrtiotalet som enhet saknar motsvarighet på annat håll än i Östeuropa och ställer frågan om ursprunget till denna räkneenhet kanske bör sökas där. Han anser Hellquists ovan refererade uppfattning om ordets ursprungliga betydelse av förpackningsenhet för 40 pällsskinn mellan två bräder vara möjlig.

Försöken att förklara ursprunget till ordet *timmer* (*Zimmer*) i betydelsen 40 stycken verkar föga övertygande. Någon förklaring till varför ordet fått innebörden av 40 stycken (pällsskinn) har inte framförts. Inte heller uppgiften från England om inneslutandet av 40 pällsskinn i en förpackningsenhet bestående av två bräder förklarar antalet 40 i förpackningsenheten. Den kan högst förklara att benämningen *timmer* applicerats på en dylik mängd pällsskinn. Denna förklaring är otillfredsställande, eftersom ordet *timmer* (*Zimmer*) i betydelsen trävirke överallt syftar på grovt virke, fällda eller bearbetade stockar, inte bräder. Det otillfredsställande med förklaringsförsöken torde vara anledningen till

att SAOB (2005:T1528-1529) avstått att närma-re etymologisera ordet *timmer* i denna betydelse och nöjer sig med konstaterandet att ordet *timmer* (40 stycken) sannolikt är etymologiskt identiskt med substantivet *timmer* i betydelsen trävirke.

I de västra delarna av norra Europa, d.v.s. i Norge och Sverige övergick man före slutet av vikingatiden till knuttimringstekniken vid husbyggen. I Östersjöområdet och längre österut i Ryssland var denna teknik förhärskande redan tidigare. Knuttimringstekniken var dominerande på landsbygden bland allmogen i dessa områden långt in på det 20:e seklet. Sekelgamla byggnadstraditioner har levt kvar in i modern tid och dendrokronologiskt daterade byggnader finns bevarade fr.o.m. medeltiden.

Eftersom ordet *timmer* (*Zimmer*) i betydelsen 40 stycken är homonymt med ordet *timmer* (*Zimmer*) i betydelsen stockar, grovt virke, byggnadsvirke, kan man anta att mellan dessa homonyma ord finns något slag av samband.

Man kan ställa frågan om antalet 40 som förekommer i räkneenheten *timmer* (*Zimmer*) kan ha något samband med sättet att konstruera knuttimrade byggnader under äldre tider eftersom ordet *Zimmer* även har betydelsen ”hus” och ”rum”. För uppförandet av väggarna i hus bestående av ett enda rum behövs ett antal stockvarv vart och ett av varven bestående av fyra stockar. Om det kan påvisas att under äldre tider tio stockvarv fungerat som en ”typbyggnadsmodell” i knuttimrade byggnader, kan man få en förklaring till antalet enheter i räkneenheten *timmer* (*Zimmer*).

I beskrivningar av äldre byggnadsskick har man inte i högre grad beaktat antalet stockvarv i knuttimrade hus. Detta är förståeligt eftersom höjden på väggarna varierar i hög grad enligt byggnadens användningsändamål och på grund av det använda virkets grovlek. Man fäster sig emellertid vid att väggarna i ett par svenska schematiska bildframställningar av knuttimrade hus är tio stockvarv höga. (Söderberg & Kjellberg 2005: 9; Timring, Wikipedia,

<https://sv.wikipedia.org/wiki/Timring>) Detta ger anledning att förmoda att just tio stockvarv i väggarna redan under tidigare århundraden uppfattats som en ideal väggkonstruktion som dominerade i knuttimrade enrumshus inom det nordliga barrskogsområdet – även om självfallet också andra väggtyper med avvikande antal stockvarv har existerat. Med hjälp av fotografier och avbildningar, inklusive genomskärningar, av traditionella knuttimrade hus kan man emellertid försöka fastställa om detta antagande stämmer. Fotografier har den olägenheten att det ofta är omöjligt att exakt fastställa om det under det utskjutande taksågget finns ett eller två varv stockar. Detta problem existerar däremot i regel inte då det är fråga om byggnadsavritningar. I det följande presenteras iakttagelser från Norge, Sverige, Finland, Estland och Ryssland.

Ett studium av timmerbyggnader, främst uthus, bodar, bastur och övriga andra rangens byggnader i Norge, Sverige, Finland, Estland och Ryssland ger vid handen att ett betydande antal timmerbyggnader har bestått av tio varv stockar och att dessutom ett stort antal knuttimrade byggnader har mellan 8 och 12 stockvarv, vilket tyder på att tio stockvarv varit en allmän typ av väggkonstruktion; inte sällan var emellertid antalet stockar i gavelväggarna en stock mindre än på långsidorna. Det vill således synas som om tio stockvarv höga väggar fr.o.m. medeltiden i det nordliga barrskogsområdet utgjort en idealtyp för knuttimrade hus. För att uppföra en sådan byggnad behövdes således i princip 40 stockar. Några exempel på hus med väggar om tio stockvarv i det följande:

Norge: Telemark: loft ca 1300, (KLN 1965:plansch 7 nedre bilden)

Sverige: Hälsingland: dendrokronologiskt till mitten av 1600-talet daterad hölada i Ängersjö sn (Sundberg 2009:26); Dalarna, Leksands sn, ängslada; Härjedalen: Hede sn, fäbodstuga; Jämtland: Klövsjö sn, bröllopsstuga (Sigurd Erixon 1947:146 fig. 159, 169 fig. 190, 175 fig. 200).

Finland: Österbotten: Esse sn, Lappfors, enrumsbod, Backby, bod, dat. 1707; Sideby sn, Piparvik, fähus (Bonns 1983, färgbild 11, s. 136 nedre bilden, 133 nedre bilden); Satakunda: Jämijärvi sn, Kauppilankylä, tvåvåningsbod nedre våningen; Vittis sn, Palojoiki, bod (Suvanto 1973:211; Jokipii 1974:104); Egentliga Finland: Virmo sn, Honkala, pörte/bastu (Vilkuna 1938:23 bild 21).

Estland: Viljandimaa: Kolga-Jaani kommun, bastu; Võrumaa: Urvaste kommun, smedja; Harju maakond: Kuusalu kommun, bastu (Habicht 1977:48 fig. 47, 75 fig. 81, 223 fig. 173).

Ryssland: Olokaliserade avritningar (Šangina 2003:17).

Sambandet mellan de båda betydelserna av *timmer* (*Zimmer*) ser ut att ha varit följande. Ordets ursprungliga betydelse har varit ”byggnadsvirke” som utvidgats till att betyda även av timmer uppförda byggnader, jfr betydelserna för tyska *Zimmer*, för vilka det i regel behövts ett parti om 40 ”fullvärdiga” timmerstockar. Detta har sedan lett till att ordet *timmer* (*Zimmer*) även fått betydelsen av ett varuparti om 40 stycken av någonting och tagits i bruk för partier av pälskinn bestående av 40 stycken skinn.

LITTERTURFÖRTECKNING

- Bonns, Bertil, 1983. "Bondgårdens byggnadsskick". I: *Svenska Österbottens historia* IV, Vasa.
- Campe, Joachim Heinrich, 1811. *Wörterbuch der Deutschen Sprache* 5, Braunschweig.
- DWB, 1956. *Deutsches Wörterbuch* 15, Leipzig.
- Erixon, Sigurd, 1947. *Svensk byggnadskultur. Studier och skildringar belysande den svenska byggnadskulturens historia*. Institutet för folklivsforskning, Stockholm.
- Habicht, Tamara, 1977. *Rahvapärane arhitektuur*, Eesti rahva kunst II, Tallinn.
- Hellquist, Elof, 1966. *Svensk etymologisk ordbok* 2, 3 uppl., Lund.
- Jansson, Sam Owen, 1974. "Timmer". I: *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 18, Helsingfors.
- Jansson, Sam Owen, 1936. "Mått, mål och vikt i Sverige till 1500-talets mitt". I: *Maal og vægt*, Nordisk kultur XXX, Stockholm.
- Jokipii, Mauno, 1974. *Satakunnan historia* IV, s.l.
- Kluge. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 2011. 25 uppl., bearbetet von Elmar Seebold, Berlin – New York.
- KLNM, 1965. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 10, Helsingfors.
- Šangina, I.I., 2003. *Russkij tradicionnyj byt. Ėnciklopedičeskij slovar´*, Sankt-Peterburg.
- Sundberg, Anna. 2009, "Jaktristningar på Öjungsvallen". I: *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 57, s. 26-35.
- Suvanto, Seppo, 1973. *Satakunnan historia* III, s.l.
- SAOB, 2005. *Svenska Akademiens Ordbok* 34, Lund.
- Söderberg, Uno & Henrik Kjellberg, 2005. *Liggtimmerhus. Tillsyn och reparation*. Byggnadstyrelsen-Fortifikationsförvaltningen-Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Söderwall, K. F., 1891-1900. *Ordbok öfver svenska medeltids-språket* 2, Lund.
- Timring, Wikipedia, <https://sv.wikipedia.org/wiki/Timring>
- Vilkuna, Kustaa, 1938. *Varsinais-Suomen kansanrakennukset*, Varsinais-Suomen historia II:1, Porvoo.